

Бегалиева Н.У.¹, Нурхожаева А.К.¹

¹ Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ПСИХОЛОГИЯДА КОГНИТИВТІ ЖӘНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ КОМПОНЕНТТЕРДІҢ АРА ҚАТЫНАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Андатпа

Танымдық процестер сияқты, психикалық күйлер де нейрофизиологиялық негіздемеге сай, функциялардың ұзақтығы, сапалық сипаттамасымен, негізділігімен және өзін-өзі реттеу мүмкіндігімен ерекшеленеді. Сонымен қатар, көптеген зерттеушілер психикалық дамудың барлық кезеңдерінде психиканың осы аспектілерінің динамикалық өзара байланысы мен өзара ықпалдастығында кездесетін бірлігін атап кетті. Таным процестері мен эмоционалды күйдің тығыз байланысы таным үрдістерінің эмоционалды реңдішігі мен зейіннің таңдамалылығымен көрініс беретін, субъектінің біржақтылығымен айқындалады. Осылай, психикалық күй мен когнитивті үрдістердің ара қатынасын зерттеудің методологиялық негізі әрекеттесудің теориялық моделі бола алады.

Бұл ғылыми мақалада психологияда когнитивті және эмоционалды компоненттердің арақатынасының зерттеліну жағдайы келтірілген. Бүгінгі таңды бұл бағытта арнайы жүргізілген жұмыстар жоқтың қасы. Дегенмен, ғалымдардың еңбектерін талдай келе, бұл бағыттағы көзқарастар жинақталып, жүйеленді.

Түйін сөздер: арақатынас, психика, психикалық күйлер, когнитивті процестер, субъект, заңдылық, механизм, динамика, рефлексивті бағыт, семантикалық бағыт, динамикалық бағыт.

Бегалиева Н.У.¹, Нурхожаева А.К.¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

ИЗУЧЕНИЕ СООТНОШЕНИЯ КОГНИТИВНОГО И ЭМОЦИОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТОВ В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация

Как и познавательные процессы, психические состояния соответствуют нейрофизиологическому обоснованию, отличаются длительностью, качественными характеристиками функций, обоснованностью и способностью к саморегуляции. Кроме того, многие исследователи отмечают единство этих аспектов психики, встречающееся в динамической взаимосвязи и взаимовлиянии на всех этапах психического развития. Тесная связь познавательных процессов и эмоционального состояния определяется односторонностью субъекта, выражающейся в избирательности внимания и эмоциональной яркости познавательных процессов. Методологические основы исследования соотношения психического состояния и когнитивных процессов может служить как теоретическая модель взаимоотношения.

В данной научной статье рассматривается положение изучения соотношений когнитивных и эмоциональных компонентов в психологии. На сегодняшний день специфических работ в этой направлении почти что нет. Однако анализируя научные работы различных представителей психологи, нам удалось систематизировать взгляды в этом направлении.

Ключевые слова: соотношение, психика, психические состояния, когнитивные процессы, субъект, закономерность, механизм, динамика, рефлексивное направление, смысловое направление, динамическое направление.

Begaliyeva N.U.¹, Nurkhodzhayeva A.K.¹

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

EXPLORE OF CORRELATION OF COGNITIVE AND EMOTIONAL COMPONENTS IN PSYCHOLOGY

Abstract

Like cognitive processes, mental states are subject to neurophysiological justification according to the length, quality characteristics, validity and self-regulation of functions it is distinguished by its ability. In addition, many researchers believe that mental development the dynamic interaction of these aspects of the psyche at all stages and he noted the unity that exists in the interaction. The close connection of cognitive processes and emotional state is determined by the one-sidedness of the subject, which is expressed in the selectivity of attention and emotional the brightness of cognitive processes. Methodological foundations of the study relationship between mental state and cognitive processes can serve as a theoretical the relationship model.

This scientific article is considered to study the relevant issues cognitive and emotional components in psychology. For today's day, specific works in these areas are not available. However, for analyzing scientific works of various representatives of psychology, we are systematize these are areas.

Keywords: interrelation, psyche, mental state, cognitive processes, subject, regularity, mechanism, dynamics, reflexive direction, semantic direction, dynamic direction.

Кіріспе

Қазір әлемде алаңдатар өзгерістер легі өте жылдам қарқынмен белең алуда. Соның салдарынан, адамның психикалық күйлері мен когнитивті процестері арасындағы арақатынас тепе-теңдігі төмендеді. Адам психикасын тұтастық тұрғыдан қарастыру психикалық құбылыстар арасындағы қатынасты, заңдылықтары мен механизмдерін зерттеуді қажет етеді. Л.С. Выготский атап кеткендей, психикалық күйлер мен когнитивті үрдістердің арақатынасы мен өзара шарттылығын қарастыру «өмірлік маңызды» мәселе болып табылады [1, 20 б.].

Жалпы психологияда психикалық процестер мен күйлердің арасындағы арақатынас мәселесі алғаш рет Н.Д. Левитовтың «Адамның психикалық күйлері» («Психические состояния человека») монографиясында көтерілген болатын. Автордың ойынша психикалық күйлерді зерттеу психикалық процестердің динамикасы мен нәтижесін, олардың жаңа мүмкіндіктерін ашуға негіздеме болады. Бұл мәселені зерттеулердің қажеттігі адамдарда бірдей ситуацияларда психикалық процестерінің әр түрлі болуы және бір ситуация адамда әр түрлі реакциялар мен іс-әрекет формаларын тудыратындығында болды [2].

Бүгінгі таңда психикалық күйлер мен когнитивті процестер арақатынасы мәселесі әр түрлі бағытарда қарастырылуда. Іс-әрекеттік бағыт бойынша психикалық процестер мен күйлер іс-әрекетті ұйымдастыруда бірдей маңызға ие [3].

Одан бөлек күйлер мен процестердің байланысы субъектінің белсенділікті реттеу құралы ретінде [3], психологиялық стресті, эмоционалды интеллектіні, эмоция мен когнитивті бағалаудың өзіндік реттелуін, жағымы күйлердің ақыл-ой әрекетінің тиімділігіне әсерін қарастыру контекстінде зерттеуге болады.

В.Д. Шадрикова өзінің адамның ішкі әлемі концепциясында эмоционалды күйлерге ерекше көңіл бөледі. Когнитивті процестер мен эмоционалды күйлердің арақатынасына тоқталып, автор эмоционалды күйлердің психикалық процестердің нәтижелілігіне әсер ететіндігін жазды [4].

Зерттеу материалдары. Психиканың эмоционалды және когнитивті компоненттері өзара байланысты және олар тұтастай зерттелуі қажет деген ойды алғаш ұсынған С.Л. Рубинштейн және Л.С. Выготский болатын.

Іс-әрекет теориясы когнитивті процестер мен эмоционалды күйлердің арақатынасын затты тәжірибелік әрекет контекстінде қарастырды. Таным процестері қандай да бір қажеттіліктер мен тілектерді қамтиды және олар өздеріне эмоционалды күйдің реттегішті әсерін сезінеді [3, 37 б.]. А.Н. Леонтьевтің ойынша когнитивті компоненттер мен эмоционалды компоненттер арасындағы тығыз байланысы субъектінің біржақтылығы, оның белсенділігі мен сезімдік бейнелердің іс-әрекет субъектісіне тән екендігінен көруге болады [3, 46 б.].

С.Л. Рубинштейннің ойынша, психикалық процестер мен күйлер бір-біріне қарсы қойылмауы тиіс. Себебі, эмоционалды компоненттердің динамикасы мен олар бағынатын заңдылықтар когнитивті компоненттердің динамикасымен бірдей. Л.С. Рубинштейннің бұл бағыттағы еңбегі бізге келесіні көрсетеді: Эмоционалды күйлер когнитивті процестерді өзіне бағындырғандай, когнитивті процесстер де әр түрлі эмоционалды күйлерді тудыра алады [5, 236 б.].

А.В. Петровскийдің тұжырымдамасы бойынша психика контекстінде жеке психикалық процестер мен күйлер белсенділіктің тұтас жүйесін құрып, бірігеді [6, 26 б.]. Осыған ұқсас ойды Ж.Пиаже де ұсынды. Ол бойынша, мінез-құлықта өзара тұтасқан екі аспектінің бар екендігін болжамадайды. Олар-энергетикалық аспект (немесе аффективті) және когнитивті аспект (немесе құрылымдық). Аффективті аспект субъект және объект арасындағы қатынасты анықтайтын, когнитивті процестермен құрамдатылатын ортамен байланысты қамтамасыз етеді. Солай екен, аффективті және когнитивті сфера әр түрлі бола тұра, бөлінбейтін болып табылады [7].

И.И. Чеснокова екі категорияның диалектикалық тұтастығын сипаттады. Автордың ойынша, эмоционалды күй кей бір уақыт шамасында психикалық процестерді ұйымдастыру тәсілі ретінде болады [8].

К.Изард когнитивті процестер мен эмоционалды күйлер арасындағы арақатынасты талдай отырып, эмоционалды күйлердің менталды образдрмен байланыстылығын байқаған. Мысал ретінде автор адамның бақытты сәтінде әлемге «қызғылт көзілдірікпен» қарайтын сәтін келтірген. Осы кезде эмоционалды күйлер индивидтің ақыл-ой әрекетін ұйымдастырып, бағдарлайды. Когнитивті процестер мен эмоционалды күй арасындағы қатынасты қарастыра келе автор келесі қорытындыға келеді: эмоционалды күй когнитивті процестерді іске қосып, оларға әсер ете алады және керісінше [9].

Психикалық процестер мен эмоционалды күй арасындағы қатынасты ерекше айқын көрсеткен ғалым – Ч. Тарт. Оның «сана күйінің өзгермелі жайы» («измененный состояние сознания») анықтамасында менталды процестердің қасиеттерінің өзгеруі ең маңызды категориялық белгі деп көрсеткен. Когнитивті процестердің қасиеттерінің өзгеруі күйдің өзгеруінің басты критеріі болып табылады. Ч. Тарт бұл тұжырымдаманы дәлелдейтін көптеген айғақтар келтірген болатын [10].

Психикалық күйлер мен процестер арасындағы арақатынасты көрсетудің келесі аспектісі «күйдің басымдық компонентінде» көрініс тапқан. Бұл бағыт бойынша Н.Д. Левитов психикалық күйлерді үш топқа классификациялады: танымдық, еріктік және эмоционалды. Автор қандайда бір компонент басымдана түскенде күй бағынушы құрылым ретінде қарастырылатынын атап кеткен [11].

Жоғарыда тоқталып өткен аспект Ю.Е. Сосновикованың еңбегінде де кездеседі. Ол психикалық процестер мен эмоционалды күйдің арақатынасын өте күрделі, қарама-қайшы әрі байланысқан деп атап өткен [11, 7 б.]. Автордың ойынша психиканың әр-бір

компоненті психикалық күйде дербес әрі нақты көріс табады. Дегенмен, қандай да бір компонент басымдық таныта түссе, онда күй оның бір бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін [11, 11 б.].

Осыған ұқсас көзқарасты Э.И. Киришбау және А.И. Еремеева да ұстанды. Атап айтқанда, басымдылық белгісі бойынша қызығушылық, қайрат, таңдану, күмән, абдыраушылық, арманшылдық және басқаларды құрайтын гностикалық психикалық күйлер тобы бөлінген [12].

Нәтижелер және оларды талқылау. Теориялық талдаулар көрсеткендей, танымдық процестер сияқты, психикалық күйлер де нейрофизиологиялық негіздемеге сай, функциялардың ұзақтығы, сапалық сипаттамасымен, негізділігімен және өзін-өзі реттеу мүмкіндігімен ерекшеленеді [12], [2]. Сонымен қатар, көптеген зерттеушілер психикалық дамудың барлық кезеңдерінде психиканың осы аспектілерінің динамикалық өзара байланысы мен өзара ықпалдастығында кездесетін бірлігін атап кетті [1].

Таным процестері мен эмоционалды күйдің тығыз байланысы таным үрдістерінің эмоционалды рендішігі мен зейіннің таңдамалылығымен көрініс беретін, субъектінің біржақтылығымен айқындалады [3, 114 б.].

Осылай, психикалық күй мен когнитивті үрдістердің арақатынасын зерттеудің методологиялық негізі әрекеттесудің теориялық моделі бола алады [13].

Когнитивті процестер мен психикалық күйлер жекелей түрде зерттелгенімен, олардың арасындағы байланысты зерттеу бойынша жұмыстар ғылымда айтарлықтай көп емес. Қазіргі таңда бұл екеуі арасындағы арақатынасты қарастыру өзекті мәселеге айналып отыр. Көптеген теориялық және эксперименталды әдебиеттерді талдай келе, бұл зертеулерді әр түрлі бағыттарда қарастыруға болады.

Рефлексивті бағыт. В.П. Зинченко және Б.Г. Мещерякованың психологиялық сөздігінде рефлексия өз-өзін ұғыну, түсіну, тануды анализдеуге арналған ой ірекеті ретінде сипатталған. Ал, А.В. Петровскидің сөздігінде бұл ұғым субъектінің ішкі психикалық акттер мен күйлерді тану процесі ретінде келтірілген [14].

Бұл бағыт бойынша екі көзқарасты қарастыруға болады. Алғашқы пайымдаманы Ф.Д. Горбов ұсынды. Оның пайымдауынша психикалық күйлер өзін кейіптеумен (самоотражение) анықталады. Субъект өзін-өзі талдау (рефлексия) мен өзін-өзі сезінуде өзгерістерді ілестіретін қандай да бір істе жанына жайлылық табады. Нәтижесінде, оның психикалық күйлерінде де өзгерістер орын алады. Солай екен, әрбір психикалық күйде жасырын түрде «айна эфетісі» және «жаңғырық эфетісі» бар болып табылады. Бұл тұжырыммен автор, «Мен-екінші Мен» системасын жүйелі түрде, қабылдау мен психикалық күйлерді басқарудың маңызды механизмі ретінде қарастыруды ұсынды [15].

Ф.Д. Горбовтың еңбегіне сүйене отырып Ю.Б. Некрасова тұтықпасы бар балаларды элеуметтік реабилитациялауға бағытталған логотерапиялық жүйені құрды. Автор тұтықпаны үш феноменнің жиынтығынан туатын жапа шегушілік деп айтады. Мұндағы феномендер: тұтықпалы бала сөйлеу барысында өзінің дауысын естейді, сөйлеу кезіндегі кедергілерді сезінеді және өзіне басқаның көзімен қарайды. Соның нәтижесінде, сөйлеудің бұзылуына және оның алға дамуына кедергі келтіретін негативті күй туады [16, 34 б.]. Бұл жерде автор рефлексияны «афферентация» процестерін анализдеуге бағытталған когнитивті процесс ретінде қарастырған.

Бұдан бөлек, қазіргі таңда эмоционалды компоненттер мен танымдық компоненттердің арақатынасын тұлға тарапынан реттелетін жанама бағытта қарастыру тенденциясы байқалады. Зерттеушілер тұлғаның бойында эмоционалды күйлердің таным процестеріне әсерін ұйымдастыруға қатысатын қандай да бір кескіндер жүйесі бар деп болжайды. Бұл тенденция эмоционалды интеллект мәселесін қарастыру барысында жүзеге асуда. «Эмоционалды интеллект» ұғымы эмоционалды сфера мен танымның қиылысуын болжайтын қабілеттер моделін түсіндіреді [17].

Ал, М.А. Холоднаяның ойынша рефлексия – когнитивті әрекеттерді реттеп отыратын метакогнитивті процесс болып табылады [18].

Жоғарыда келтірілген зерттеулерді негізге ала отырып, рефлексияның эмоционалды күй мен когнитивті процестерге әсері бар екендігін айтуға болады.

Эмоционалды компоненттер мен когнитивті компоненттердің ара қатынасының *семантикалық жағы*. Бұл бағытта Л.С. Рубинштейн мен А.В. Брушлинский ұстанған принципті қарастыруға болады. А.В. Брушлинскидің зерттеуі бойынша, психикалық құбылыстар процесулды және тұлғалық аспекттерден тұрады және олардың арасындағы байланыс дербес болып табылады [14, 79 б.].

Эмоционалды компоненттер мен когнитивті компоненттердің арақатынасын зерттеуде тұлғалық қатынас ерекшеліктерін де ескере кету керектігін С.Л. Рубинштейн, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясичев және т.б. айтып өткен.

Б.Ф. Ломов бойынша «тұлғаның субъективті қатынасы» ұғымы тұлғаның қандай да бір ситуацияда ұстанатын позициясын білдіреді. Тұлғаның интегралды қасиеттері секілді, қатынас та барлық психикалық процестерге және эмоционалды күйлерге әсер етеді [3].

Семантикалық бағыты түсіндіруде Л.С. Выгосткийдің баланың психикалық дамуы теориясында «интеллект және аффект бірлігі» мәселесіне ерекше зер салғандығынан көруге болады. Мұндағы бірлік психиканың бұл жақтарының психика дамуының барлық сатысындағы арақатынасы мен бір-біріне әсер ету динамикасында байқалған. Бұл маңызды мәселенің шешімін табу жолы – аффективті және интеллектуалды сфераны тұтас динамикалық мағыналы жүйе ретінде қарастыру [1, 20 б.]. Бұл идея кейінірек О.К. Тихомиров және оның шәкірттерінің эксперименталды еңбектерінде белең алды.

О.К. Тихомиров шахмат барысында күрделі мәселелерді шешу кезіндегі ойлау мен эмоционалды күй арасындағы қатынасты қарастырды. Жүргізілген эксперименттер нәтижесі кейде «эмоционалды шешімдердің» дайын шешімдерді он минут бұрын озып шығатынын көрсеткен. Автордың ойынша, эмоционалды күйлер ойлау процесі кезінде әр-түрлі реттегіштік, эвристикалық функцияларды атқарады.

Ю.Е. Виноградовтың зерттеулерінде қиын мәселелерді эмоционалды күйдің әсерінсіз шешу мүмкін емес екендігі көрсетілген. Автор логикалық операциялар іске қосылған кезде эмоционалды белсенділікті көтеретін «эмоционалды даму» феноменіне көңіл бөлген. Оның ойынша, эмоционалды белсенділік пен реттегіштік ой әрекетінің құрылымына айтарлықтай әсер етеді [19].

Н.А. Дубинко когнитивті процестер мен балалардың агрессия күйінің байланысын қарастырды. Оның ойынша, балалардың күйі қоршаған ортаны қабылдау сапасына тікелей әсер етеді. Агрессияның тым жоғары деңгейде болуы қандай да бір ситуацияны қауіпті деп абылдауына байланысты. Ал, кіші мектеп жасындағы балалардың агрессиясы әлеуметтік-когнитивтік дағдыларының әлі дамымағандығынан болуы мүмкін.

Л.Г. Дикая және А.В. Махначтың ойынша, психикалық күйлер өмірлік ситуацияларды қабылдап оларды жіктеуге айрықша әсер етеді. Басқа жағынан қарасақ, өткен өмір туралы еске түсіруге субъектінің күйін өзгертеді. Стресті оқиғалар мен субъектінің депрессивті жағдайы жағымсыз когнитивті стиль тудыруы мүмкін екендігін авторлар түртіп өткен [20].

Динамикалық аспект. Психикалық күйлер мен когнитивті компоненттер арасындағы арақатынастың динамикалық аспектісі екі құбылыстың байланысының заңдылықтары және олардың функциясын ашуға мүмкіндік беретін жүйелілік-функционалдылық амалдарды қолдануды талап етеді [21]. Психологияда когнитивті компоненттер мен эмоционалды компоненттердің динамикасын қарастыруда энергия, кеңістік және уақыт шамалары маңызды болып табылады. Б.Ф. Ломовтың ойынша, психикалық процестер мен психикалық күйлердің деңгейі психологияға жаратылыстану ғылымдарын жақындастырады. Сондықтан да, мұнда жаратылыстану ғылымдарының әдістерін қолдану қажет [3].

Жалпы, эмоционалды күйлер мен когнитивті процестер арасындағы қатынасты анықтау бойынша жүргізілген алғашқы эксперименттер В.М. Бахтеревтың лабораториясында жүргізілген. Мысалы, В.В. Срезневскийдің диссертациясында қорқыныш күйінің қысқа

мерзімді еске әсері көрсетілген болатын [22]. Кейінірек С.Л. Рубинштейн көптеген эмперикалық зерттеулердің нәтижесін біріктіре келе, эмоционалды компоненттің іс-әрекет тиімділігіне әсер ете алатындығын қорытындылаған [5, 564 б.].

А.О. Прохоров психикалық күйлер мен процестердің қатынасын анықтау мақсатында мектептегі оқу және педагогикалық жұмыстардың шынайы жағдайында зерттеу жүргізіп, психикалық күйлердің когнитивті процестерге әсерінің типтерін бөліп көрсеткен.

1. Психикалық процестердің барлық кезеңіне әсер ететін өтпелі күйлер;
2. Психикалық процестердің бөлінуіне әсер ететін күйлер;
3. Процестердің ортасына әсер ететін күйлер;
4. Процестің аяқталуына әсер ететін күйлер.

Эмоционалды және когнитивті процестер араындағы динамикалық қатынасты Т.А. Немчинаның зерттеуінен де байқауға болады. Ол, жүйке-жүйесінің қысымды күйін зерттеп, үш деңгейге бөлді. Бұл үшеуінің екеуі айқын байқалады. Олар: орташа қысым және шекте тыс қысым.

Орташа қысым кезінде зейіннің негізгі қасиеттерінің нәтижелігі өседі: көлемі кеңейеді, тұрақтылығы мен шоғырлануы жақсарады. Қысқа мерзімді ес пен логикалық ойлаудың көрсеткіштері де жақсарады. Жалпылама айтқанда, когнитивті компоненттің жұмысы жақсарған.

Шектен тыс қысым кезінде зейіннің көлемі, тұрақтылығы, шоғырлануы мен ауыспалылығының көрсеткіштері төмендеген. Қысқа мерзімді ес пен логикалық ойлаудың да тиімділігі азайған. Солай екен, бұл зерттеу жүйке-жүйесінің қысымды күйі шектен тыс болған жағдайда, субъектінің когнитивті компоненттерінің жұмысы да төмендейтіндігін көрсетіп тұр [23].

Позитивті эмоционалды күйлердің когнитивті процестердің жұмысына әсері көптеген шет ел ғалымдарының еңбектерінде кездеседі. Мысалы, А.М. Исән жағымды күйлердің ойлау әрекеттеріне әсерін қарастырған және оның зерттеу нәтижесі жағымды күйдің ой әрекетінің тиімділігін арттырып, қиын мәселелерді түсінуге және вербалды ассоциациялардың нәтижелі болатынына септігін тигізетіндігін көрсеткен [23].

Қорытынды. Когнитивті компоненттер мен эмоционалды компоненттердің арақатынасы күрделі әрі көп аспектілі екенін көруге болады:

- Психиканың әртүрлі кластарын білдіретін психикалық күйлер мен танымдық процестер ерекше сипаттамаларға ие. Сонымен қатар, зерттеушілердің көпшілігі бұл психикалық құбылыстарды бірыңғай өзара әрекеттесетін жүйе ретінде қарастырған.

- Психикалық күйлер мен танымдық процестер арасындағы қарым-қатынас мәселесін теориялық талдау келесі негізгі тұжырымдарды тұжырымдауға мүмкіндік береді: психикалық күйлер танымдық процестердің сапасы мен өнімділігіне әсер етеді, белсендіретін, біріктіретін және реттейтін функцияларды орындайды. Когнитивті процестер психикалық күйлердің шағылысуы мен белсенділігін жүзеге асырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Vygotskii L.S. *Myshlenie i rech. Psihologicheskie issledovania* / L.S.Vygotskii. -M.: Labirint, 1996. - 416 s.
2. Levitov.N.D. *O psihicheskikh sostoyaniiah cheloveka* / N.D.Levitov. — M.: Prosveenie, 1964.-344s.
3. Lomov B.F. *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii* / B.F.Lomov. -M.: Nauka, 1984. - 445s.
4. Shadrikov V.D. *Mir vnutrennei jizni cheloveka* / V.D.Shadrikov. - M.: Universitetskaya kniga, Logos, 2006. — 392s.
5. Rubinshtein S.L. *Osnovy obei psihologii* / S.L.Rubinshtein. - SPb.: Piter, 2002. - 720s.

6. Petrovskii A.B. *Psihika* / A.V.Petrovskii, M.G.Yaroshevskii // *Obshaya psihologiya. Slovar* / pod red. A.V.Petrovskogo. - M.: PER SE, 2005. - S.24-27.
7. Piaje J. *Priroda intellekta* / J.Piaje // *Poznavatelnye psihicheskie prosessy / sost. i obshaya redaktsiya A.G.Maklakova.* — SPb.: Piter, 2001. - S.421-435.
8. Chesnokova I.I. *O tendensii issledovaniya sostoyanii lichnosti v sovetskoi psihologii* / I.I.Chesnokova. // *Psihologiya lichnosti i obraz jizni* / otv. red. E.V. Shorohova. - M.: Nauka, 1987. - S.19-23.
9. Izard K.E. *Psihologiya emocii* / K.E.Izard. - SPb.: Piter, 2006. — 464s.
10. Tart Ch. *Īzmenennye sostoyaniya soznaniya* / Ch.Tart; perev. s angl. E.Filinoi, G.Zakarjan. — M.: Eksmo, 2003. - 288s.
11. Sosnovikova E. *Psihicheskie sostoyaniya cheloveka, ih klassifikatsiya i diagnostika: posobie dlya studentov i uchitelei* / E.Sosnovikova. — Gorkii: GTPI, 1975.- 119s.
12. Kirshbaum E.I. *Psihicheskie sostoyaniya* / E.I.Kirshbaum, A.I.Eremeeva. — Vladivostok: Dalnevostochnyi universitet, 1990. — 144s.
13. Ponomarev Ya. A. *Metodologicheskoe vvedenie v psihologii* / Ya. A.Ponomarev. - M.: Nauka, 1983. - 205s.
14. *Psihologiya. Slovar* / pod ob. red. A.V.Petrovskogo, M.G.Yaroshevskogo. 2-e izd., ispr. i dop. - M.: Politizdat, 1990. — 494s.
15. Gorbov F.D. *Determinatsiya psihicheskikh sostoyanii* / F.D.Gorbov // *Voprosy psihologii.* - 1971. - №5. - S.20-29.
16. Nekrasova .B. *Lechenie tvorchestvom* / .B.Nekrasova / pod red. N.L.Karpovoi. - M.: Smysl, 2006. - 223s.
17. Andreeva, I.N. *Emosionalnyi intellekt: issledovanie fenomena* / I.N.Andreeva // *Voprosy psihologii.* - 2006. - №3. - S.78-86.
18. Holodnaya, M.A. *Kognitivnye stili: O prirode individualnogo uma. Uchebnoe posobie* / M.A.Holodnaya. - M.: PER SE, 2002. - 304s
19. Vinogrado E. *Vliyanie affektivnykh sledov na strukturu myslitelnoi deyatel'nosti* / E.Vinogradov // *Psihologicheskie issledovaniya intellektualnoi deyatel'nosti* / pod red. O.K.Tihomirova. — M.: MGU, 1979. - S.50-55.
20. Dikaya L.G. *Otnoshenie cheloveka k nepriyatnym jiznennym sobytiyam i faktory ego formirovaniya* / L.G.Dikaya, A.V.Mahnach // *Psihologicheskii jurnal.* - 1996. - №3. - S.137-146.
21. Peisahov N.M. *Zakonomernosti dinamiki psihicheskikh yavlenii* / N.M.Peisahov. - Kazan: KGU, 1984. - 235s.
22. Sreznevskii V.V. *Īspug i ego vliyanie na nekotorye fizicheskie i psihicheskie prosessy (eksperimentalnoe issledovanie s obzorom uchenii ob emosionalnykh sostoyaniyakh): dis. iz psihol. laboratorii akademika M.Behtereva* / V.V.Sreznevskii. - SPb, 1906. - 326s.
23. Nemchin T.A. *Sostoyaniya nervno-psihicheskogo napryazheniya* / T.A.Nemchis. -L.: LGU, 1983.- 167s. Isen, A.M. *The influence of positive affect on the unusualness of world association* / A.M.Isen, M.M.S Johnson, E.Mertz, G.F.Robinson // *Journal of Personality and Social Psychology.* - 1985. - Vol. 48. - P. 1413-1426.